

vuldiger leest ziet echter, op de bescheiden maar uitdrukkelijke manier die Postma eigen was, wel degelijk een duidelijke focus en vraagstelling in het werk. Ook in een boeiend, sterk brongestuurd stuk als 'een landmeter aan het werk', dat op het aantekenboek van een zestiende-eeuwse landmeter is gebaseerd, komt Postma's belangstelling voor de ontwikkeling van de veld- en bedrijfsindeling duidelijk naar voren. Daarmee wordt tegelijk een van de voor hedendaagse economisch-historici belangrijkste elementen uit het werk van Postma aangegeven: het biedt veel aanknopingspunten voor gedachtenvorming over marktontwikkeling, modernisering en institutionele verandering zoals het Brenner-debat. Waarbij Postma overigens wijst op consolidatie van bedrijven in de slechte decennia rond 1700, in plaats van in goede tijden! De ontwikkelingen in de zuidwesthoek van Friesland laten op dat gebied geen misverstand bestaan. Minder aanknopingspunten zijn er voor groeigerichte studies. Voor elke historicus is het uiterst zinvol om de beschrijvingen van het alledaagse leven zoals we die in deze bundel, maar ook in nog andere publicaties vinden, te lezen. Modernistische, abstracte vraagstellingen gebaseerd op hedendaagse academische vertogen kunnen zinvol zijn, maar de mensen moeten nooit te ver uit het oog verloren worden. Al met al kan de beginvraag bevestigend worden beantwoord.

Merijn Knibbe

Hogeschool Van Hall Larenstein, Leeuwarden

Mark Häberlein en Christof Jeggle (eds.), *Praktiken des Handels. Geschäfte und soziale Beziehungen europäischer Kaufleute in Mittelalter und früher Neuzeit* (Konstanz: uvk Verlagsgesellschaft mbH, 2010) 687 p. ISBN 978-3-86764-203-3.

Deze lijvige, Duitstalige bundel is gewijd aan een onderwerp dat sinds een aantal jaren volop in de schijnwerpers staat: de rol van sociale netwerken in de middeleeuwse en vroegmoderne handel. De redacteurs stellen in hun inleiding dat de huidige stand van het onderzoek naar handelspraktijken in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd zich kenmerkt door een grote mate van differentiatie en specialisatie in thematiek en methoden. In deze bundel willen zij van deze verscheidenheid een beeld geven. De kern van de bundel bestaat uit bijdragen gepresenteerd tijdens een tweetal congressen van de *Irseer Arbeitskreis für vorindustrielle Wirtschafts- und Sozialgeschichte* over handelspraktijken in respectievelijk de lange afstands- en zeehandel (2004) en de lokale en regionale handel (2005). Enkele andere artikelen zijn als aanvulling toegevoegd. De in totaal 24 bijdragen zijn verdeeld over zes thema's: de lange afstandshandel, koopmanspraktijken in de late middeleeuwen, informatie en communicatie, familie-relaties en sociale netwerken, regionale handel en detailhandel, en minderheden in de vroegmoderne economie.

De bundel biedt inderdaad een veelzijdig beeld van de organisatie van de handel in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Te prijzen valt dat er ruim aandacht wordt besteed aan de regionale en lokale handel en de handel op het platteland, in vergelijking met de internationale handel nog steeds onderbelichte onderwerpen. Ook te prijzen is het veelzijdige bronnengebruik: behalve van koopmansboekhoudingen en correspondentie is ook gebruik gemaakt van belasting- en tolregisters, gildeboken, rechtbankverslagen en huwelijksregisters. Cecile Holberg baseert haar bijdrage over Duits-Venetiaanse handelsbetrekkingen in de vijftiende eeuw zelfs grotendeels op een

Italiaanse spraakkunst die door Duitse kooplieden werd gebruikt in hun contacten met Italiaanse kooplieden.

Toch pretendeert de bundel op één punt meer dan hij waarmaakt. Het overgrote deel van de bijdragen heeft betrekking op kooplieden en handelaren in (of afkomstig uit) Duitstalige gebieden. Het enige andere gebied dat uitgebreid aan de orde komt is de Republiek, met bijdragen over de commerciële strategie van de *voc* (Jürgen Nagel), drukwerk en de opkomst van Amsterdam (Clé Lesger), de sociale netwerken van de *voc*-directeuren (Marjolein 't Hart), familienetwerken in de Rusland-handel (Jan-Willem Veluwenkamp), wijnkopers in Amsterdam (Miki Sugiura) en koopvrouwen in Den Bosch (Danielle van den Heuvel). De rest van Europa moet het doen met veel minder aandacht of ontbreekt zelfs geheel; dat laatste geldt bijvoorbeeld voor Engeland en Frankrijk. Daarmee wordt onduidelijk of de bundel daadwerkelijk een beeld geeft van Europese handelspraktijken, zoals de titel suggereert: in hoeverre zijn de handelspraktijken zoals die in het Duitstalige gebied en in de Republiek worden aangetroffen exemplarisch voor andere delen van Europa?

Op andere punten was juist wat meer ambitie op zijn plaats geweest. De redacteurs hebben ervoor gekozen een overzicht te bieden van de diversiteit van het onderzoek naar handelspraktijken en de rol van sociale netwerken daarbinnen. Het risico van zo'n caleidoscopische aanpak is het ontbreken van coherentie en een rode draad. Dat bezwaar had althans gedeeltelijk kunnen ondervangen worden door in een inleiding of slotbeschouwing een aantal hoofdlijnen uit die veelheid te benoemen en uit te werken, maar dat is helaas onvoldoende gebeurd. Te denken valt bijvoorbeeld aan de betekenis van vertrouwen tussen handelspartners of de rol van krediet, onderwerpen die in het internationale debat een belangrijke rol spelen en bovendien in diverse bijdragen in de bundel terugkeren.

De indruk van 'los zand' wordt nog versterkt doordat in de artikelen verwijzingen naar andere bijdragen in de bundel nagenoeg geheel ontbreken, ook op plaatsen waar dat beslist zinvol geweest zou zijn. Om één voorbeeld te noemen: Sven Schmidt en Clé Lesger blijken in hun – overigens beide zeer lezenswaardige – bijdragen verschillend te denken over de achtergronden en de gevolgen van de toenemende openbaarheid van handelsinformatie via onder meer prijscouranten in respectievelijk Neurenberg en Amsterdam in de zeventiende eeuw. Dat smaakt naar meer. De lezer zou op zijn minst willen weten waarom de conclusies voor de twee steden zo uiteenlopen, maar die vraag blijft niet alleen onbeantwoord, hij wordt zelfs niet gesteld.

Iedere bundel kent sterke en minder sterke bijdragen; deze vormt daarop geen uitzondering. Enkele artikelen zijn weliswaar degelijk en informatief, maar ook nogal detaillistisch en dragen een sterk descriptief en weinig analytisch karakter. Voor de specialist op het betreffende onderwerp is dat misschien niet zo'n bezwaar, maar een meer algemeen georiënteerde lezer zal zich minder aangesproken voelen. Daar tegenover staan diverse interessante bijdragen met een bredere portée. Twee daarvan vallen op door hun originaliteit. In een doorwrocht betoog laat Alexander Engel zien dat het concept van de 'homo economicus' in de neoklassieke economie is terug te voeren op de 'eerbare koopman' uit de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Michaela Fenske schetst een beeld van de 'marktcultuur' op de veemarkt in Hildesheim in de zeventiende en achttiende eeuw; de gehanteerde antropologische invalshoek stelt haar in staat om nieuw licht te werpen op de voor- en nadelen van kopen op krediet en op de strategieën die koper en verkoper hanteerden om hun risico's te minimaliseren.

Al met al biedt de bundel een rijke oogst aan onderzoeksresultaten, maar ontbreekt het aan samenhang en richting.

Jessica Dijkman

Universiteit Utrecht, Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur

C. Rooze-Stouthamer, *De opmaat tot de Opstand. Zeeland en het centraal gezag (1566-1572)* (Hilversum: Verloren, 2009) 266 pp. ISBN 978-90-8704-091-8.

De geschiedschrijving van de Opstand in het gewest Zeeland stond lange tijd in de schaduw van die van de grotere provincie Holland, het gewest waar uiteindelijk het machtscentrum van de Opstand zetelde. De boeiende studie *De opmaat tot de Opstand* van C. Rooze-Stouthamer herstelt die balans voor een deel, samen met haar in 1998 verschenen dissertatie *De Hervorming van Zeeland*, die de aandacht vestigde op het verloop van de Reformatie in de kustprovincie.

Een centrale vraag in *De opmaat tot de Opstand* is hoe te verklaren waarom de verschillende Zeeuwse steden wel dan niet overgingen naar de zijde van Oranje en de opstandelingen. Rooze-Stouthamer onderzocht op basis van een indrukwekkende hoeveelheid archiefmateriaal of de keuze van de Zeeuwse steden voor opstand dan wel voor het centrale gezag kan worden herleid tot de specifieke gebeurtenissen in de steden in het tumultueuze jaar 1566, het jaar van de beeldenstorm. Ook maakt ze een vergelijking tussen de mate van verzet die de stadsbesturen pleegden tegen de onpopulaire tiende penning, en de bereidwilligheid van de stadsbevolkingen om de kant van Oranje te kiezen.

Deze vragen zijn eerder gesteld, maar met andere uitkomsten. In tegenstelling tot een aantal eerdere studies komt Rooze-Stouthamer tot de conclusie dat er slechts in enkele gevallen sprake was van een verband tussen de gebeurtenissen in 1566 en de keuzes die steden maakten in 1572. Middelburg en Vlissingen, bijvoorbeeld, kenden in 1566 allebei een sterke calvinistische gemeenschap, en ook in 1572 was de weerstand onder de bevolking in beide steden tegen het centrale gezag groot. Toch koos Vlissingen wel voor de kant van Oranje, terwijl Middelburg trouw bleef aan het centrale gezag. Ook de bereidwilligheid van de stedelijke magistraten om de gehate tiende penning in te voeren blijkt niet automatisch een verklaring voor het keuzegedrag van de steden. Een samenspel van factoren speelde een rol bij de keuze van steden. De armoede onder de bevolking, bijvoorbeeld, vooral onder dat deel dat afhankelijk was van de visserij, en de continuïteit in de bezetting van de magistraten. Ook de gehate inkwartiering van Spaanse soldaten was een belangrijke factor, waardoor in verschillende steden een klimaat van oppositie kon ontstaan. Het is jammer dat Rooze-Stouthamer niet nog meer de nadruk legt op het nieuwe van deze conclusies. Hier wreekt zich het gebrek aan historiografische inbedding van deze studie. Een uitgebreide vergelijking met de resultaten van andere studies naar de oorzaken van de opstand, bijvoorbeeld in Holland, zou verhelderend zijn geweest, ook om vast te kunnen stellen in hoeverre de ontwikkelingen in Zeeland anders waren dan in andere gewesten.

Dat neemt niet weg dat *De opmaat tot de Opstand* zeer de moeite waard is. Rooze-Stouthamer geeft een goed beeld van de steeds moeizamer wordende betrekkingen tussen de stedelijke en gewestelijke overheden en de vertegenwoordigers van het